

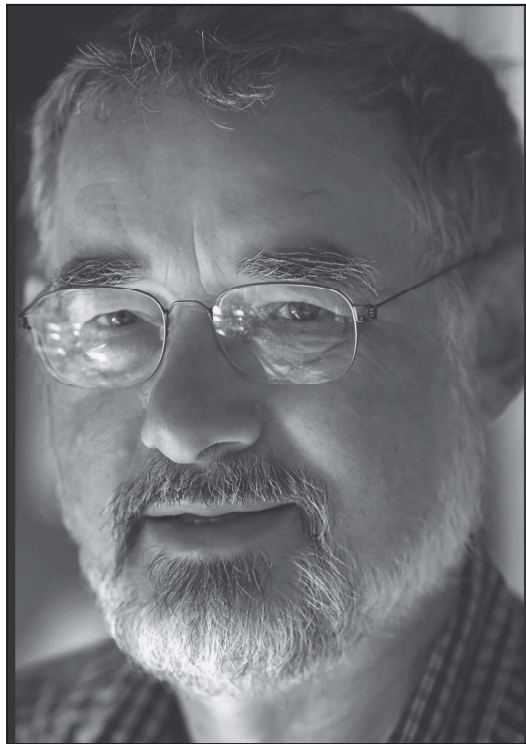
Nekrologer

Nikolaj Petersen

28. januar 1938 - 8. december 2019

AF

IB FAURBY & RASMUS MARIAGER

Nikolaj Petersen 1999. Foto: Bonnerup Claus/Ritzau Scanpix.

Med professor emeritus Nikolaj Petersens død kort før sin 82-års fødselsdag har Danmark mistet en af sine store samfundsvidenskabelige forskere.

Nikolaj Petersen var student fra Sønderborg Statsskole og blev cand. mag. i historie og engelsk fra Aarhus Universitet i 1966. Efter en kort

ansættelse som kandidatstipendiat blev han sekretær for det nystiftede Dansk Udenrigspolitisk Institut (1967-71), der indledningsvis havde til huse på Aarhus Universitet. Han fortsatte som lektor i faget „politiske sagområder“ ved Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet, indtil han i 1985 efterfulgte Erling Bjøl som professor i „international politik og organisation“. Sideløbende med forskerkarrieren deltog han aktivt i kommissioner og udredninger om såvel dansk udenrigs- og forsvarspolitik som dansk EF/EU-politik og var et ofte ledende medlem af danske og internationale faglige organisationer og netværk (se nedenfor). Efter sin pensionering i 2005 fortsatte han sit forskningsarbejde og sin publiceringsvirksomhed trods tiltagende, livstruende sygdom.

Nikolaj Petersens videnskabelig produktion er stor og indflydelsesrig. Han publicerede 20 bøger; godt og vel 140 artikler i bøger og fagtidsskrifter på dansk, engelsk, tysk og fransk; 32 store anmeldelser og oppositioner ved disputats- og ph.d.-afhandlinger. Dertil kom konferencepapirer, leksikonartikler og aviskronikker samt redaktion af flere fagtidsskrifter (se nedenfor).

Samtidig var han en loyal og hjælpsom kollega, der inspirerede og indgik i produktivt samarbejde med mange andre. Omfanget af Nikolaj Petersens indflydelse fremgik ikke altid af titelbladene. Ud over sin store forskningsindsats, undervisning og vejledning af studerende tog han sig også tid til at skrive morsomme Homer-inspirerede digte på heksameter til venner og festlige lejligheder. Alt sammen i et harmonisk familieliv med hustruen Dina, de to døtre, svigersønnerne og børnebørnene.

Nikolaj Petersens videnskabelige produktion bredte sig på flere felter, der alle havde det tilfælles, at de vedrørte Øst-Vest-forholdet under Den Kolde Krig, dansk udenrigspolitikks historie i samme periode og Danmarks forhold til især den vestlige verden. Et felt var det sikkerhedspolitiske. Allerede som sekretær i Dansk Udenrigspolitisk Institut udgav han bogen *Afskrækkelse og forsvar. Raketsvarets problematik*.¹ Det var den første forskningsbaserede analyse på dansk af en problemstilling, der kom til at præge Den Kolde Krig, herunder dansk sikkerhedspolitisk debat under den såkaldte fodnoteperiode. I 1972 skrev han en artikel om dansk sikkerhedspolitik til et særnummer af tidsskriftet *Cooperation and Conflict*, der siden udkom som bog.² Der går en lige linje herfra til Nikolaj Petersens talrige sikkerhedspolitiske publikationer i de følgende år. I anden halvdel af 1970'erne indledte Petersen sammen med en håndfuld kolleger den arkivbaserede udforskning af

1 Dansk Udenrigspolitisk Instituts Skrifter, København 1969.

2 Johan Jørgen Holst (red.): *Five Roads to Nordic Security*, Oslo 1974.

dansk sikkerhedspolitik efter 1945, og i 1983 udsendte han sammen med Hans Henrik Holm *Slaget om missilerne. Dobbeltbeslutningen og sikkerheden i Europa* (let ændret engelsk udgave: *The European Missiles Crisis. Nuclear Weapons and Security Policy*).³ Efter afslutningen af Den Kolde Krig fulgte adskillige analyser af den „aktivistiske“ udenrigs- og forsvarspolitik, der blev indledt allerede 1990-91.

Et særligt tema i denne del af Nikolaj Petersens forskning var Grønlands sikkerhedspolitiske rolle, som han skrev flere bøger og artikler om, og som fik central betydning for hans bidrag til Dansk Udenrigspolitisk Instituts store redegørelse om *Grønland under Den Kolde Krig*. På baggrund af især danske og amerikanske arkivalier analyserede Nikolaj Petersen de dansk-amerikanske aftaler om USA's tilstedeværelse i Grønland, spørgsmålene om kernevåben i Grønland samt Grønlands strategiske betydning i et globalt sikkerhedspolitisk perspektiv.⁴

Det andet spor var det politologisk-teoretiske. Til sin baggrund som historiker føjede Nikolaj Petersen en dyb indsigt i teorier om international politik.⁵ Han insisterede på, at teorierne skulle tjene som analytiske redskaber til brug for empirisk baserede studier.

Udviklingen af international politik som et selvstændigt fag begyndte med den „realistiske“ skole, der så staternes adfærd som bestemt af „nationale interesser“ defineret i magttermen. Den blev efterfulgt af den „neo-realistiske“ skole, der bygger på teorier om det internationale systems overordnede struktur og ser staternes udenrigspolitik som bestemt heraf. Studiet af de enkelte staters udenrigspolitik var derimod længe baseret på forfatteres (ofte implicite) antagelser om, hvad der var relevant. Enhver forklaring syntes at være lige så „god“ som enhver anden, men dermed blev der ingen kumulation af faglig indsigt.

I det amerikanske, politologiske miljø begyndte der i slutningen af 1960'erne en debat om muligheden af med udgangspunkt i komparative analyser at nå frem til en egentlig teori om udenrigspolitik. Professor James N. Rosenau formulerede en såkaldt præteori. Det var i første omgang blot en analyseramme til brug for sammenlignende

³ Begge redigeret sammen med Hans Henrik Holm og udgivet af SNU i 1983.

⁴ *Grønland under den kolde krig. Dansk og amerikansk sikkerhedspolitik 1945-68*, I-II, København 1997; jf. Nikolaj Petersen: *Grønland i global sikkerhedspolitik*, København 1992; samme: „Denmark, Greenland, and Arctic Security“, i Kari Mötölä (red.): *The Arctic Challenge. Nordic and Canadian Approaches to Security and Cooperation in an Emerging International Region*, Boulder 1988, s. 39-74; samme: „Grønland i dansk sikkerhedsperspektiv“ i Nikolaj Petersen & Christian Thune (red.): *Dansk Udenrigspolitisk Årbog 1987*, København 1988, s. 30-51.

⁵ Nikolaj Petersen & Mette Skak: *Teorier om international politik. En oversigt*, København 1998.

analyser af staters udenrigspolitik. Siden formulerede han en overordnet model, kaldet Adaptation-modellen (*adaptation model*). Den led dog af visse iboende problemer, og de forudsete systematiske, empiriske analyser udeblev.

Det afskrækkede dog ikke Nikolaj Petersen, men inspirerede ham til en indgående revision af teorien med det formål at undersøge mulighederne for, at en småstat som Danmark kan øve indflydelse på international politik, og for det andet at undersøge småstaters sårbarhed over for udviklingen i international politik. Konkret fjernede Petersen visse antagelser og uhensigtsmæssigheder i Rosenaus oprindelige model. I stedet inddrog han relevante elementer fra andre forfatterskaber. Flere af modellens variable blev omdefinert og operationaliseret. Endelig inddrog han analyser af de nationale beslutningstageres perception af såvel det eksterne som det interne miljø.⁶ Resultatet blev en Adaptation-model, der integrerede staternes stilling og afhængighed i det internationale system med deres interne karakteristika og beslutningsprocesser.⁷ Modellen giver mulighed for sammenligninger mellem forskellige staters politik og den enkelte stats politik over tid.

Modellen er som antydnet ganske kompliceret, men Nikolaj Petersen har i praksis vist dens egnethed til at generere teoretisk baserede hypoteser til empiriske analyser. Desuden er teorien blevet anvendt i Hans Mouritzens politologiske disputats om Finlands udenrigspolitik. Endelig fandt modellen anvendelse i DIIS' koldkrigsudredning *Danmark under den kolde krig*.⁸ En kortere og lettere tilgængelig version af teorien og dens potentielle anvendelse på dansk udenrigspolitik findes i en bog om dansk udenrigspolitik mellem 1967 og 1993, som Nikolaj Petersen redigerede sammen med Carsten Due-Nielsen.⁹ Man kan spekulere over, hvilken indflydelse hans oprindelige artikel om Adaptation-modellen kunne have fået også i den internationale forskning, hvis den var blevet offentliggjort i et af de førende amerikanske fagtidsskrifter.

⁶ Michael Brecher m.fl.: „A Framework for Research on foreign Policy Behavior“, *Journal of Conflict Resolution*, 1969, s. 75-101.

⁷ Nikolaj Petersen: „Adaptation as a Framework for the Analysis of Foreign Policy Behavior“ i *Cooperation and Conflict*, 1977, s. 221-50.

⁸ Hans Mouritzen: *Finlandization. Towards a General Theory of Adaptive Politics*, Aldershot, 1988; *Danmark under den kolde krig. Den sikkerhedspolitiske situation 1945-1991*, I-IV, København, 2005, se I, s. 79-85.

⁹ Carsten Due-Nielsen & Nikolaj Petersen (red.): *Adaptation and Activism. The Foreign Policy of Denmark 1967-1993*, København 1995, s. 11-54, s. 189-224; jf. Henrik Larsen: *Teorier om dansk udenrigspolitik efter den kolde krig*, København, 2017, s. 25-35.

Et tredje spor i Nikolaj Petersens forskning var inspireret af den valg- og vælgeradfærdsforskning, der i flere år foregik ved Institut for Statskundskab på Aarhus Universitet. Han gik ind i samarbejdet og bidrog med analyser af vælgerens holdninger ikke alene til sikkerheds- og forsvarspolitik, men også til EF/EU, og hvilken rolle disse holdninger spillede i valgkampene.¹⁰ Dette spor førte på et tidligt tidspunkt videre til en bredere beskæftigelse med dansk Europa-politik. Med Danmarks medlemskab af først EF og siden med uddybningen af samarbejdet i EU 20 år senere blev den europæiske dimension i dansk udenrigspolitik også et hovedelement i Nikolaj Petersens forsknings- og publiceringsaktivitet; herunder skrev han om den institutionelle udvikling i EF/EU samt Danmarks og de store medlemslandes Europa-politik.¹¹ Som led heri skrev han desuden en række fremstillinger om moderne tysk historie, om Tysklands rolle i det europæiske samarbejde og om Tysklands betydning for dansk udenrigspolitik.¹²

De forskellige tråde i Nikolaj Petersens forfatterskab blev knyttet sammen i hovedværket *Europæisk og globalt engagement 1973-2006* (2. udg.), der var det sjette og afsluttende bind i *Dansk Udenrigspolitik Historie*. Det var en mesterlig analyse af Danmarks stilling i international politik i nordisk, europæisk og globalt perspektiv fra 1970'ernes oliekrise, over de vanskelige 1980'ere, via EF/EU-politikken til et afsluttende fokus på Danmarks militære engagement i 1990'erne og 00'erne. Desuden præsenterede Nikolaj Petersen her en af de første arkivbaserede fremstillinger af dansk ulandsbistands historie samt dansk udenrigspolitik over for de baltiske lande. Med rette blev bindet betegnet som „fremragende“ (Steffen Heiberg) og som et standardværk, der ville blive stående i mange år.¹³

Nikolaj Petersen gjorde sig umage for at finde den rette, men vanskelige balance mellem på den ene side at levere professionelle og re-

¹⁰ F.eks. „Valgenes politiske sammenhæng“, 22-51 (sammen med Palle Svensson) og „Sikkerhedspolitikken og 1988-valget“, 306-27. Jørgen Elklit og Ole Tonsgaard (red.): *To folketingsvalg. Vælgerholdninger og vælgeradfærd i 1987 og 1988*, Aarhus 1989.

¹¹ F.eks. *EF, den politiske union og Danmark*, SNU 1991; *Fra Maastricht til Edinburgh. Folkeafstemningen om det nye EF*, Den Danske Europabevægelse 1993; „The Nordic Trio and the Future of the EU“, i Geoffrey Edwards & Alfred Pijpers (red.): *The Politics of European Treaty Reform. The 1996 Intergovernmental Conference and Beyond*, London 1997, s. 42-60.

¹² *Tysklands enhed. Europas sikkerhed*. København: SNU, 1991; „Tyskland som udenrigspolitisk aktør“, i Henning Gottlieb og Frede P. Jensen (red.): *Tyskland i Europa*, København 1995.

¹³ *Europæisk og globalt engagement, 1973-2006*. Gyldendal 2006.

levante tolkninger af dansk udenrigspolitik historie uden på den anden side at politisere. Det var bl.a. derfor, at skiftende regeringer og tænketanke kunne bruge Petersen som ekspert f.eks. i udredningerne om dansk og europæisk sikkerhed og dansk grønlandspolitik under Den Kolde Krig.¹⁴

Som årene gik, engagerede Nikolaj Petersen sig imidlertid stadig mere personligt i både den videnskabelige diskussion og den brede, offentlige debat. Årsagerne til dette engagement var flere, men i første række var det begrundet i en tiltagende bekymring over dansk sikkerhedspolitik udvikling fra 1980'erne og frem. Petersen var således allerede i samtiden skeptisk over for den fodnotepolitik, som Socialdemokratiet stillede sig i spidsen for i 1980'erne. Efterfølgende var han bekymret over aspekter af postkoldkrigsæraens aktivistiske danske udenrigspolitik, især var han bekymret over skiftende danske regeringers villighed til at placere Danmark centralt i 1990'ernes og 00'ernes krige på og uden for det europæiske kontinent. Petersen antydede sin stillingtagen i bind 6 af *Dansk Udenrigspolitik Historie*, hvor han skrev om 1980'ernes „politisering“ og „polarisering“ af sikkerhedspolitikken samt om 1990'ernes og 00'ernes „tilknytningspolitik“, der var en reference til Danmarks tilslutning til USA's krige efter Den Kolde Krig.¹⁵

Senere deltog Nikolaj Petersen i en serie offentlige debatter om dansk udenrigs- og sikkerhedspolitik siden 2. Verdenskrig. Baggrunden var en oplevelse af, at almindelig saglig viden i 00'ernes værdidebat ofte blev tilsidesat til fordel for ideologiske og partipolitiske meningstilkendegivelser. Det anfægtede ham, og han følte en forpligtelse til at tage til genmæle. Også selvom han flere gange blev mødt med en rendestensretorik, der lå ham uendeligt fjernt. Navnlig tog Petersen del i debatterne om dansk sikkerhedspolitik efter offentliggørelsen af DIIS' koldkrigsudredning i 2005, Gads leksikon *Den kolde krig og Danmark* i 2011 samt Bent Jensens fremstilling *Ulte, får og vogtere* i 2014.

Mere interessant end disse debatter er afhandlingen „Kampen om den kolde krig i dansk politik og forskning“, der blev offentliggjort i nærværende tidsskrift i 2009. Heri dokumenterede Nikolaj Petersen, hvordan dele af det politiske liv på det sikkerhedspolitiske område gennem årtier havde forsøgt at fremme bestemte forskningspolitiske interesser gennem bevillingspolitik og institutionsdannelser. Desuden påviste Petersen, hvordan navngivne forskere og toneangivende politikere i årene omkring 2000 samarbejdede om at fremme bestem-

¹⁴ *Grønland under den kolde krig; Dansk og europæisk sikkerhed*, København 1995/1997.

¹⁵ *Europæisk og globalt engagement, 1973-2006*.

te forskningsdagsordner, som efterfølgende førte til særbevillinger på finansloven.¹⁶

Ud over disse og mange andre aktiviteter ydede Nikolaj Petersen en knap så synlig, men nok så vigtig indsats til gavn for den samtidshistoriske forskning. Mellem 1993 og 1997 sad han i Kulturministeriets Tilgængelighedsudvalg, hvor han kæmpede en utrættelig kamp for liberalisering af den danske arkivlovgivning. Inden da var han fra 1981 medlem af International Institute for Strategic Studies; i 1980'erne var han medlem af Det Sikkerheds- og Nedrustningspolitiske Udvalg (SNU); fra 1986 og de følgende ti år indgik han i SNU's formandskab; herefter blev han frem til 2003 medlem af bestyrelsen for Dansk Udenrigspolitisk Institut. Endelig ydede Nikolaj Petersen en meget betydelig indsats som redaktør af tidsskriftet *Cooperation and Conflict* (1976-79), *Dansk Udenrigspolitisk Årbog* (1982-94, sammen med Christian Thune) samt *Dansk Udenrigspolitik Historie*, bd. 1-6 (2001-05, sammen med Ole Feldbæk og Carsten Due-Nielsen).

Nikolaj Petersen var en venlig og meget afholdt kollega, der gjorde en dyd ud af at opføre sig korrekt og ordentligt. Gennem sit mere end 50-årige faglige virke udviklede han sig til at blive sin generations mest betydelige kender af dansk udenrigspolitik historie siden 2. Verdenskrig. En vigtig del af forklaringen er, at Nikolaj Petersens forskning var teoretisk ambitiøs og empirisk velinformeret. Dermed forenede han det smukkeste fra politologien med det fineste fra historievidenskaben.

¹⁶ „Kampen om Den Kolde Krig i dansk politik og forskning“, *Historisk Tidsskrift*, 109:1 (2009), s. 154-204.